

Модуль 2.
Грамматика української мови. Самостійні
частини мови.
Службові частини мови.

Лекція 7. ДІЄСЛОВО. ЗНАЧЕННЯ І ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ ДІЄСЛОВА.
ПРИСЛІВНИК ЯК САМОСТІЙНА ЧАСТИНА МОВИ. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ
МОВИ, ЇХ ФУНКЦІЇ І ЗНАЧЕННЯ. ВИГУК У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.

ПЛАН:

1. Дієслово. Значення і граматичні ознаки:

1) категорія виду; 2) категорія перехідності/неперехідності;
3) категорія стану; 4) категорія способу; 5) категорія часу; 6
) категорія особи, числа і роду;

8) форми дієслова (особові; неозначена форма дієслова;
безособові дієслова; форми на но-, то; дієприкметник;
дієприслівник.

2. Значення прислівника, його граматичні ознаки. Розряди
прислівників за значенням.

3. Службові частини мови (прийменник, сполучник, частка)

4. Вигук у сучасній українській літературній мові.

Дієслово

це самостійна, повнозначна частина мови, що означає дію або стан як процес і виражає його у граматичних категоріях виду, стану, способу, особи, а також числа і роду.

Дієслова відповідають на питання що робити? що зробити?

На відміну від прикметника, який позначає сталу, статичну ознаку, дієслово означає динамічну ознаку (дію) особи, предмета або явища: *Дружні сороки і орла заклюють (Нар. творч.). Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить (Л. Костенко).*

Поняття дії, яку називає дієслово, досить широке. Це може бути:

1) конкретна фізична дія: *рубати, малювати, орати, молотити*;

2) стан предмета: *сидіти, хвилюватися, хворіти*;

3) становлення предмета, зміни, що відбуваються з ним: *старіти, рости, худнути, зеленіти*;

4) рух і переміщення в просторі: *бігати, ходити, плавати*;

5) вияв різних відношень між предметами довкілля: *межувати, належати, суперечити*;

6) ставлення до кого-небудь: *шанувати, кохати, поважати*;

7) діяльність органів чуття: *бачити, чути, нюхати*.

КАТЕГОРІЯ ВИДУ

Категорія виду – граматична загальнодієслівна категорія, що виражає відношення дії до дії внутрішньої межі. Дія в часі може бути необмежена й обмежена. Наприклад: дієслова *читаю, малюю* називають дію, не обмежену в часі, а дієслова *прочитав, намалював* називають дію, що завершилася, тобто обмежену в часі.

В українській мові розрізняють форми недоконаного і доконаного видів.

Дієслова недоконаного виду означають дію незавершену, не обмежену в часі: *пишу – писав – писатиму, мию – мив – митиму*. Вони вживаються у теперішньому (*слухаю, танцюєш, співаємо, з'ясовують*), минулому (*питав, вчила, переписували*), майбутньому (*голосуватимемо, буду сіяти*) часах.

Дієслова доконаного виду означають дію, завершену в минулому або яка обов'язково відбудеться в майбутньому: *збудував – збудую, переписав – перепишу*.

Дієслова доконаного і недоконаного виду здебільшого об'єднуються у видову пару.

Парновидових дієслів в українській мові порівняно небагато. Співвідносні видові форми утворюються за допомоги таких засобів:

1) префіксів: *креслити – накреслити, бронювати – забронювати, реєструвати – зареєструвати, робити – зробити*;

2) суфіксів: *зменшити – зменшувати, підписати – підписувати, оподаткувати – оподатковувати, вилити – виливати, підбігти – підбігати, винести – виносити*;

3) чергуванням фонем: *набрати – набирати, заплітати – заплести, скакати – скочити*;

4) зміною місця наголосу: *викликати – викликати, нарізати – нарізати, викидати – викидати, розсипати – розсипати*;

5) використанням суплетивних основ дієслів: *брати – взяти, ловити – піймати, говорити – сказати (слово)*.

В українській мові є дієслова, які не протиставляються за видовою ознакою в межах видової пари, їх називають *одновидовими*.

Вони мають форму тільки одного виду – недоконаного (*грюкати, стукати, кричати, свистіти, гриміти, вити, балакати, думати, мислити, міркувати, бігати, возити, водити*) або доконаного (*закричати, зашипіти, заговорити, подумати, поспівати, політати, провчителювати, відшуміти, попоходити, набігатися, нагулятися*).

У двовидових дієслів основа виражає одночасно значення недоконаного й доконаного виду (утворені від слів іншомовного походження за допомоги суфіксів *-ува-, -ізува-/-изува-, -ірува-/-ирува-, -фікува-*: *атестувати, гарантувати, експортувати, вітамінізувати, електризувати, модернізувати, плісирувати, кінофікувати, кодифікувати, радіофікувати*).

КАТЕГОРІЯ ПЕРЕХІДНОСТІ/НЕПЕРЕХІДНОСТІ

Перехідні дієслова називають дію, яка поширюється на об'єкт – конкретний предмет, особу чи іншу якусь істоту: спекти коровай, навчати дітей, слухати маму, пасти корову.

До перехідних належать дієслова зі значенням:

конкретної фізичної дії: *ліпити, будувати, шити, в'язати, фарбувати, копати, асфальтувати;*

інтелектуальної діяльності та мовлення: *писати, читати, слухати, додавати, говорити, казати, мовити;*

руху, переміщення: *нести, сунути, везти, котити, штовхати. Об'єкт після перехідних дієслів виражається формою:*

знахідного відмінка без прийменника: *слухати пісню, виконати завдання, посадити дерево, написати твір;*

родового відмінка без прийменника:

а) якщо дія поширюється не на весь предмет, а лише на його частину: *відсипати цукру, налити води, насипати борошна;*

б) якщо перед дієсловом наявна заперечна частка не: *не прочитати роману, не виконати вправи.*

До неперехідних належать дієслова, що означають:

1) стан людини та довкілля: *сумувати, веселитися, бідувати, світає, вечоріє, дощить, гримить;*

2) динамічні процеси в рослинному світі: *рости, квітнути, цвісти, в'янути;*

3) професійну чи громадську діяльність людей: *головувати, директорувати, маклерувати;*

4) звуки тварин, комах, птахів і неживої природи: *гавкати, воркотіти, шипіти, тьохкати, дзюрчати;*

Майже всі дієслова з постфіксом *-ся*, є неперехідними: *митися, одягатися, зустрічатися, веселитися, листуватися тощо.*

Чіткої межі між перехідними і неперехідними дієсловами немає. Деякі перехідні можуть вживатися в значенні неперехідних: *читати книгу, писати речення (перехідні) – читати вголос, писати повільно (неперехідні).*

Категорія стану – це загальнодієслівна категорія, що виражає відношення дії або стану до суб'єкта (виконавця дії) і об'єкта (предмета, на який спрямовується дія або стан).

У сучасній українській літературній мові розрізняють три стани: *активний, пасивний і зворотно-середній*.

1. Дієслова активного стану виражають дію, що активно спрямована від суб'єкта (діяча) на об'єкт (предмет), виражений іменником у формі знахідного відмінка без прийменника: *Бризки променя нетлінного золотять пожовклий лист (В. Ярошенко)*.

Лише перехідні дієслова, що вживаються без постфікса -ся, мають значення активного стану.

Дієслова пасивного стану виражають відношення, за яких іменник, що називає суб'єкт дії, виступає додатком у формі орудного відмінка, а іменник, який означає об'єкт дії, виконує роль підмета: *Де трактором нива ореється, там добре живеться (Нар. творч.)*. Іменник трактор – суб'єкт дії, бо він оре ниву, але виступає додатком, а іменник нива є об'єктом дії, бо її оре трактор, виконує функцію підмета.

Дієслова пасивного стану творяться від дієслів активного стану за допомоги постфікса -ся: *Студент пише курсову роботу – Курсова робота пишеться студентом.*

Дієслова зворотно-середнього стану виражають такі відношення, за яких дія виконується суб'єктом і на нього ж спрямовується – суб'єкт є водночас і об'єктом дії: *В бризках променя купаються вже прив'ялії квітки; листя жовкне і згортається, і знесилено схиляються пелюстки (В. Ярошенко).*

Дієслова зворотно-середнього стану означають дію:

що спрямована на діючу особу: *одягатися, вмиватися, взуватися, голитися, фарбуватися;*

виконувану кількома особами: *листуватися, зустрічатися, сперечатися, змагатися, цілуватися;*

що виконується особою в своїх інтересах: *готуватися до екзаменів, лаштуватися в дорогу;*

як постійну властивість предмета: *(собака) кусається, (кішка) дряпається, (кропива) жалиться;*

що виникає під впливом іншого предмета: *(лоза) гнеться, (скло) б'ється, (палиця) ламається.*

Категорія стану властива не всім дієсловам. Є дієслова нульового стану, що називають дію, яка стосується лише суб'єкта (діяча). До них належать:

неперехідні дієслова, що не виражають будь-яких відношень дії до суб'єкта: *летіти, бігти, плакати, спати, пливти, стояти*;

неперехідні дієслова, що без постфікса -ся не вживаються: *боятися, сміятися, намагатися, пишатися*;

безособові дієслова з постфіксом -ся: *не спиться, не сидиться, розвидняється*;

дієслова, утворені від неперехідних за допомоги префікса і постфікса -ся, які надають їм нового лексичного значення: *наплакатися* (пор.: *плакати*), *насидітися, добігатися*.

Категорія способу – частково дієслівна категорія, що виражає відношення дії, процесу чи стану до дійсності з погляду мовця.

В українській мові розрізняють три способи дієслова: дійсний, умовний, наказовий.

Дійсний спосіб дієслова позначає реальну дію, що вже відбувалася, відбувається чи відбуватиметься в одному з трьох часових планів:

теперішньому: Молода мати з маленьким дитям стоїть у зажурі над гранітною плитою (І. Цюпа);

минулому: Наливались, половіли жита (І. Цюпа);

майбутньому: Він зрозуміє, що ця байдужість страшніша за стогони й сльози (М. Стельмах).

Дійсний спосіб виражається за допомогою форм особи і часу, для минулого часу – також і форм роду.

Дієслова дійсного способу можуть вживатися із заперечною часткою не: Соломія не відривала очей від берега (М. Коцюбинський).

УМОВНИЙ СПОСІБ ДІЄСЛОВА ПОЗНАЧАЄ ДІЮ, МОЖЛИВУ ЗА ПЕВНИХ

УМОВ: *Уже б співали треті півні, якби вони тут десь були (П. Дорошенко). Форми умовного способу з погляду вираження – це аналітична структура, що твориться поєднанням дієслова у формі минулого часу з часткою би (б): писав би,*

писала б, писало б, писали б. Дієслова умовного способу частка би завжди пишеться окремо з дієсловами з якими утворює умовний спосіб.

Вона може стояти після дієслова і перед ним, а також відокремлюватися іншими словами від дієслова: *Я поїхав би, аби тільки допомогти (Петро Панч). Коли б мене забили, ти б став володарем моїх багатств (А. Шиян). Солов'єм якби я став, то любов свою до тебе я б на весь світ проспівав (В. Сосюра).*

Наказовий спосіб дієслова виражає наказ, прохання, пораду, заклик, застереження, тобто спонукання до дії: *Ой, дівчино, відчини, Своє-моє серденько звесели (Укр. народна пісня). Заспіваймо пісню веселеньку*

Дієслова наказового способу мають категорію виду, особи (2-ї однини, 1-ї і 2-ї множини, 3-ї однини і множини).

Форми наказового способу утворюються від основи теперішнього часу за допомоги закінчень. Закінчення другої особи однини виражає закінчення -и (біж-и, вар-и, напиш-и, вибер-и), а також нульове закінчення (бігай-0, ляж-0, встань-0, дістань-0). Значення другої особи множини - закінчення -іть (-іте),-те (біж-іть, напиш-іть, читай-те, звеселяй-те, прочит ай-те, насип-те).

Категорія часу – власне дієслівна категорія, що виражає відношення дії, процесу або стану до моменту мовлення.

Протиставлення дієслівних форм щодо моменту мовлення репрезентується у формах теперішнього, минулого та майбутнього часу.

Теперішній час позначає дію, що відбувається одночасно з моментом повідомлення про неї.

Дієслова теперішнього часу змінюються за числами й особами. Форми теперішнього часу утворюються за допомоги особових закінчень, що приєднуються до основи теперішнього часу.

Дієслова за характером особових закінчень у теперішньому часі поділяються на дві дієвідміни – першу і другу.

До першої дієвідміни належать дієслова, які у третій особі множини мають закінчення -уть (-ють), а в закінченнях першої особи множини, другої особи однини і множини – голосну фонему /e/: *несуть, несемо, несеш, несете; знають, знаємо,*

До другої дієвідміни належать дієслова, які у третій особі множини мають закінчення -ать (-ять), а в закінченнях першої особи множини, другої особи однини і множини - голосні /и/ чи /і/: *кричать, кричимо, кричиш, кричите; стоять, стоїмо, стоїш, стоїте.*

Під час творення особових форм дієслів теперішнього і майбутнього простого часу доконаного виду в дієсловах першої дієвідміни перед усіма особовими закінченнями відбувається чергування приголосних: /г/, /з/ – /ж/: *могти – можу, можете, зможу*; *в'язати – в'яжу, в'яже, зв'яже*; /х/, /с/ – /ш/: *дихати – дишу, дише; писати – пишу, пише, напише*; /к/–/ч/: *кликати – кличу, кличе, покличе*.

У дієсловах другої дієвідміни чергування приголосних відбувається лише у першій особі однини:

/д/ – /дж/ – водити – воджу, ходити – ходжу, сидіти – сиджу.

/з/ – /ж/ – лазити – лажу, возити – возжу; /с/ – /ш/ – просити – прошу, косити – кошу; /ст/ – /шч/ – (орфографічно – щ) мастити – мащу; вабити – ваблю, купити – куплю.

Дієслово являє собою сукупність граматичних форм, до яких належать:

інфінітив (неозначена форма дієслова): *везти, писати, співати*;

особові форми дієслова: *несу – несеш – несе – несемо тощо*;

родові форми: *писав – писала – писало*;

дієприкметник: *посіяний, пришитий*;

дієприслівник: *написавши, малюючи*;

безособові форми на -но,-то: *написано, намальовано, збито*.
Початковою формою дієслова є інфінітив, що називає дію безвідносно до особи, числа, часу, способу її здійснення.

Інфінітив (неозначена форма дієслова) називає дію узагальнено, безвідносно до особи, способу, числа і роду: *Спрямувати всю свідомість на хороше в людях (О. Довженко). Жити – Вітчизні служити (Нар. творч.).*

Інфінітив є початковою формою дієслова, що об'єднує навколо себе всі інші дієслівні форми. Порівняймо: *писати – пишу – писав – писав би, пиши.*

Інфінітив складається з основи і суфікса -ти, рідше -ть, після яких може виступати постфікс -ся (-сь): *читати, хвилюватися.* Від основи інфінітива творяться форми минулого часу, умовного способу, пасивні дієприкметники минулого часу та дієприслівники доконаного виду.

Інфінітиву властиві загальнодієслівні (постійні) граматичні категорії виду (*співати – заспівати*), стану (*проектувати дім – проектуватися архітекторами*) і категорія *перехідності/неперехідності.*

У реченні інфінітив може виступати в ролі головних і другорядних членів: *Добре говорити – значить просто добре думати вголос (Е. Ренан).*

Категорії особи, числа і роду належать до невластне дієслівних.

Категорія особи виражає відношення дії та її суб'єкта до мовця. Виконавцем дії може бути мовець (суб'єкт повідомлення), співрозмовник (слухач – адресат повідомлення) або особа чи предмет, що не беруть безпосередньої участі в комунікативному акті (об'єкт повідомлення).

Розрізняють три особові форми в однині і три у множині. Форма першої особи передає значення суб'єкта повідомлення (мовець є виконавцем дії), друга особа – адресата повідомлення (виконавцем є слухач), третя особа – об'єкта повідомлення (і не мовець, і не слухач): *я розповідаю, ми розповідаємо, ти розповідаєш, ви розповідаєте; він розповідає, вони розповідають.*

Особові форми властиві дієсловам теперішнього і майбутнього часу, а також дієсловам наказового способу. Виразниками особових значень виступають особові закінчення.

У дієслів минулого часу та умовного способу особове значення виражається синтаксично: *я розповідав, ти розповідав, вона розповідала, воно розповідало; я розповів би, ти розповів би, вона розповіла б, вони розповіли б.*

Форми першої, другої, третьої особи однини протиставляються першій, другій, третій особі множини. Категорія числа дієслів має словозмінний характер.

До словозмінних належить категорія роду. Вона властива дієсловам минулого часу й умовного способу. Родове розрізнення репрезентується відповідними суфіксами: *купив, купила, купило, купив би, купила б, купило б.*

Безособові дієслова називають дію поза відношенням її до особи: *сутеніє, морозить, не віриться*. Вони ніколи не поєднуються з підметом.

Безособові дієслова не виражають особових протиставлень, здебільшого вживаються в третій особі однини теперішнього чи майбутнього часу (*дощить, смеркає, розвидняється*) або у формі середнього роду минулого часу (*вигоріло, замело*).

В українській мові вирізняють кілька семантичних груп безособових дієслів: дієслова, що означають стан природи: *розвидняється, смеркає, сутеніє;*

дієслова, що визначають фізичний або психічний стан людини: *нудить, спиться – не спиться, не лежиться, кортить, тягне;*

дієслова, що передають стихійні явища природи: *залило, замело, висушило, вигоріло;*

дієслова, в яких оцінюється міра чи необхідність якої-небудь дії: *вистачає, бракує, розійшлося, належить;*

дієслова, що виражають значення випадковості, незалежного від особи стану: *щастить, таланить.*

Дієприкметник – це неособова форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією: *змарнілий, забутий, написаний*.

У дієприкметнику поєднуються ознаки дієслова і прикметника. Подібно до прикметника дієприкметники змінюються за родами, числами і відмінками.

У реченні дієприкметник виконує переважно синтаксичну роль означення: *Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, наливої зеленим хлібом (М. Коцюбинський)*.

Може виступати іменним присудком: *Двері в десятий клас були напіввідчинені (О. Копиленко)*.

БЕЗОСОБОВІ ФОРМИ НА -НО, -ТО

За походженням це зміни дієслівні форми на -но, -то безпосередньо пов'язані з дієприкметниками.

Вони утворюються від пасивних дієприкметників минулого часу: *написаний* – *написано*, *виконаний* – *виконано*, *вкритий* – *вкрито*.

Ці форми повністю втратили здатність виражати ознаку предмета і виражають дію неназваної чи невідомої особи, тому виступають головним членом безособових речень: *Дивлюся – ранком вже заволочено серпанком сіреньке небо (Леся Українка). Ой у полі жито копитами збито (Нар. творч.)*.

Дієприслівник – це незмінна дієслівна форма, що позначає дію або стан як ознаку іншої дії або стану і поєднує ознаки дієслова і прислівника: Важко кидати землю, не залишивши на ній ніякого доброго сліду (І. Цюпа).

У цьому реченні дієприслівник не залишивши виражає додаткову дію до основного дієслова кидати і пояснює його.

Подібно до прислівника дієприслівник має такі ознаки: *є незмінним словом; виступає у реченні обставиною.*

Дієприслівник, як і дієслово, має: граматичну категорію виду (доконаного і недоконаного); категорію перехідності/неперехідності: *читаючи книгу, слухаючи вчителя і мчить підстрибуючи, умирати стоячи.*

Морфологічно вираженого часу дієприслівники не мають, вони виражають такі дії або стани, якими супроводжується виконання основних дій або станів, позначуваних дієслівними формами теперішнього, майбутнього або минулого часу. Обидві дії можуть збігатися (ридають, заламуючи руки), дія, названа дієприслівником, відбувається до дії, названої формою дієслова (виконавши завдання, відпочив).

Дієприслівники недоконаного виду творяться від основи теперішнього часу за допомоги суфіксів -учи (-ючи), -ачи (-ячи): *несуть – несучи, читають – читаючи, лежать – лежачи, стоять – стоячи.*

Дієприслівники доконаного виду творяться від основи інфінітива за допомоги суфіксів -ши (якщо основа закінчується на приголосний) і -вши (після голосного основи): *побачити – побачивши, привезти – привізши, підняти – піднявши, зачинити – зачинивши.*

Прислівник – це повнозначна незмінна частина мови, що виражає ознаку дії, стану чи іншої ознаки: *міцно стискати, сьогодні відвідати, надзвичайно гарний, читання вголос.*

Прислівники залежать від дієслів, дієприкметників, дієприслівників, прикметників та інших прислівників, виконуючи в реченні роль обставини: *Усі вулиці Вербівки ніби навмисне (з якою метою?) обсажені вербами (І. Нечуй-Левицький).*

Вступаючи у смислові зв'язки з іменником, прислівники виконують синтаксичну роль означення: *Щирі нотки невдоволення власним характером проривалися у Марка тільки в розмовах (яких?) віч-на-віч з Аркадієм (О. Копиленко).*

Прислівники можуть виступати головним членом односкладного речення: *Матері кожної дитини жаль (Нар. творч.).*

За значенням прислівники поділяються на такі розряди: *обставинні; означальні; предикативні; модальні.*

Обставинні прислівники вказують на різні обставини, за яких відбувається дія. Відповідно до цього вони поділяються на такі групи:

1) *прислівники місця – означають місце або напрямок дії і відповідають на питання де? куди? звідки?: тут, там, внизу, вгорі, попереду, недалеко, навколо (довкола), поряд, поруч, близько;*

2) *прислівники часу – виражають різні часові значення: початкової чи кінцевої часової межі дії, періодичність дії і відповідають на питання коли? відколи? як довго? доки?: тепер, тоді, вранці, влітку, навесні, щоденно, щороку, щоліта, змолоду, споконвіку, донині, довіку, назавжди;*

3) *прислівники причини вказують на причину виконання/невиконання дії і відповідають на питання чому? через що? з якої причини?: знічев'я, зопалу, ненароком, спросоння, здуру, згарячу;*

4) *прислівники мети вказують на мету дії і відповідають на питання для чого? навіщо? з якою метою?: навмисне, напоказ, наперекір, зумисне, на зло.*

**РАЗОМ
ПИШУТЬСЯ
ПРИСЛІВНИКИ**

Складні прислівники, утворені
сполученням прийменника з
прислівником:

*віднині, відтепер, донині,
дотепер, забагато, задовго,
занадто, набагато, навічно,
надалі, надовго, назавжди,
назовсім, наскрізь,
насправді, невтямки,
негаразд, отак, отам,
отут, підтюпцем*

Примітка. Від подібних
прислівників слід відрізнати
сполучення прийменників із
незмінюваними словами,
вживаними в значенні іменників:
такі сполучення пишуться окремо
від сьогодні, до завтра, на завтра

- Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з коротким (нечленним) прикметником
  - Віддавна, востаннє, вручну, догола, допізна, завидна, замолоду, заново.
  - Звисока, згарячу, злегка, зліва, знову, зрідка, напевне, нарівні, нарізно.
  - Нашвидку, помалу, помаленьку, потихеньку, сповна, спроста.

•Складні прислівники, утворені шляхом отримання прийменника з числівником

•*Вдвоє, втроє, вчетверо, вперше, вдруге, втретє, надвоє*

•*Натроє, начетверо, удвох, утрьох, учотирьох*

•*Водно, заодно. поодиноці, спершу*

- Складні прислівники, утворені з кількох основ (із прийменником чи без нього)
  - *Босоніж, водносталь, ліворуч, мимоволі, мимоїздом, мимохідь, мимохіть, насамперед, натщесерце*
  - *Повсякчас, праворуч, привселюдно, самохіть, стрімголов, тимчасово, чимдуж, чимраз.*
- Складні прислівники, утворені сполученням часток *аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-* із будь-якою частиною мови
  - *Абикуди, абияк, аніскільки, анітелень, анітрохи, анічичирк, дедалі, деінде, деколи, декуди; чимало*

ПОРІВНЯЙТЕ:

Він повернув убік.

Ударив у бік.

Ми чуємо це вперше.

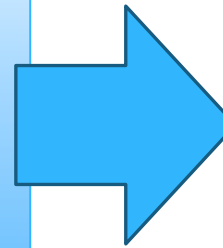
Зайдемо в перше село.

Ми теж виступали на зборах.

Він говорив те ж, що і я.

Правопис прислівників окремо

Прислівникові сполуки, що складаються із прийменника та іменника, в яких іменник зберігає своє конкретне лексичне значення й граматичну форму

*без відома,
без жалю,
без кінця,
без кінця-краю,
без краю,
без ладу,
без ліку, без мети,
без наміру,
без пуття,
без сліду, без смаку,
без сумніву,
без упину,
з краю в край,
з переляку,
на відмінно,*

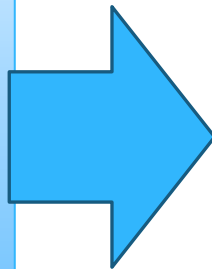
Окремо також пишуться *словосполуки*, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка –числівників) та одного або двох прийменників:

від ранку до вечора, день у день, з боку на бік, з дня на день, один в один, раз у раз, рік у рік, час від часу.

Словосполуки, які в реченні виконують функції прислівника та складаються з узгоджуваного прийменника (числівника, займенника) й дальшого іменника:

другого дня, таким чином, тим разом, тим часом.

*Прислівники, утворені
сполученням
прийменника з
повним прикметником
чоловічого
(середнього) роду*

в основному, в цілому

Правопис прислівників через дефіс

- По-батьківському,
по-бойовому, по-братньому,
по-господарському.
- По-іншому, по-козацькому, по-нашому.

- Складні прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника по та закінчення -ому або (-к)и.
- По-батьківськи,
по-братерськи,
по-господарськи,
по-людськи.

-

Складні прислівники, утворені з двох прислівників

- вряди-годи, десь-інде, десь-інколи, сяк-так та ін.

-

Складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів або зі службовими словами між ними

- будь-що-будь, віч-на-віч, всього-на-всього, далеко-далеко, де-не-де, коли-не-коли, ледве-ледве, ось-ось, пліч-о-пліч, хоч-не-хоч, як-не-як.

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

Повнозначним частинам мови протиставляються неповнозначні, або службові, частини мови.

До них належать прийменник, сполучник і частка, які об'єднуються в один клас на основі спільних ознак:

- 1) вони позбавлені номінативної функції, тобто не називають ні предметів, ні ознак, ні дій, ні кількості;*
- 2) не мають граматичних категорій;*
- 3) не виступають членами речень.*

При́йменники – це службові слова, які в сполученні з формою непрямого відмінка повнозначного слова виражають залежність його від інших повнозначних слів, диференціюючи значення відмінкової форми. Виражають різні смислові відношення:

а) місця: *Із-за лісу, з-за туману місяць впливає* (Т. Шевченко);

б) часові: *з давніх часів український народ шанував вербу, оспівував у ліричних піснях, думах, билинах* (з журналу);

в) мети: *Я дуже сміливий: я не боюсь нікого слабого; за правду битися готов я до загибелі...* (В. Самійленко);

г) причинові: *Народе мій, се ти!.. Закаменілий в болю дрімаєш від віків, як вигаслий вулкан.* (П. Карманський);

д) умови: *При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий ризик не страшний* (Леся Українка);

е) допустовості: *А дуб стоїть незламно всім напастям наперекір* (І. Цюпа).

За походженням прийменники поділяються на дві групи: первинні й вторинні (похідні). До первинних належать найдавніші прийменники, походження яких встановити неможливо (*без, в (у, уві), від (од), для, до, з (із, зі, зо, ізо), за, крізь, між, на, над (наді, надо), о (об), під, по, при, про, через*).

До вторинних належать прийменники, що співвідносяться з повнозначними частинами мови, від яких вони походять, тобто:

а) відіменні – кінець, край, коло, круг, кругом, внаслідок, перед, протягом, шляхом, за рахунок,

б) віддієслівні – включаючи, виключаючи, зважаючи на, незважаючи на; в) відприслівникові – близько, довкіл, всупереч, вздовж, вслід, довкола, мимо;

Сполучники – це службові слова, за допомоги яких здійснюється зв'язок однорідних членів речення та частин складного речення: Мова і література – це пам'ять народу, його генетичний безсмертний код, це колективна совість суспільства, увічнена в слові (Ю. Шовкопляс);

За походженням сполучники неоднорідні й поділяються на дві групи: 1) непохідні (первинні); 2) похідні (вторинні).

До непохідних належать сполучники, які не співвідносяться з іншими частинами мови (*а, але, і (й), та, чи*): *Я вірю в диво! Прийде час, - і вільні й рівні встануть люди і здійснять мрії всі ураз (О. Олесь);*

Черемха клубочилась піною цвіту, а бузина ловила те пахуче шумовиння, піднісши вгору білі долоні (О. Донченко).

До вторинних належать сполучники, які утворилися з інших частин мови, зокрема поєднанням займенників чи прислівників з прийменниками чи частками (*якщо - як + що; якби-як + би; проте - про + те*): *Ви сих а душі криниця, і життя як, не було, якщо раз чи два на місяць не поїду у село (А. Демиденко); Якби я турбувавсь завжди про себе, вже б онімів давно від самоти (Д. Павличко),*

За способом уживання сполучники поділяються на одиничні, повторювані й парні.

Одиничні сполучники, поєднуючи однорідні члени або частини складних речень, не повторюються при них.

Повторювані сполучники вживаються біля кожного однорідного члена речення або перед кожною частиною складного речення: *Пахне рідне село тишиною лугів і роздоллям небес, і піснями гаїв, і полями, де сонячне світить чоло* (А. Демиденко).

Парні сполучники складаються з двох частин, які розподіляються між членами речення або його частинами. Парними є сполучники не тільки ... а й, не тільки ... але й, як ... так і, не лише ... а й, як не ... так, хоч ... але, якщо ... то, чим ... тим: *Буквар – це не тільки букви, але й мова з її пахощами і красою* (Д. Чередниченко);

Частки – це службові слова, які надають словам, словосполученням і реченням додаткових семантичних відтінків або служать для творення слів та їх форм: *На щастя, на долю, на все дороге нам до болю хай зозулі віщують літа і збувається наша мета (М. Ткач).*

За виконуваними функціями частки поділяються на: *формотворчі, словотворчі, модальні.*

Формотворчі частки хай, нехай, би (б) утворюють граматичні форми наказового та умовного способів: *Хай не розбудить смутку телефон, нехай печаль не зрушиться листами, хай буде легко... (Л. Костенко);*

Частки най-, як-, що- використовують для творення найвищого ступеня порівняння прикметників та прислівників: *найкращий, якнайкращий, щонайкращий.*

Модальні частки можуть надавати:

а) різних смислових відтінків окремим словам;

б) виражати відношення мовця до змісту висловлення.

Відповідно серед перших виділяють: *а) вказівні (ось, осьде, он, онде, от, оце): б) підсилювальні (і, й, та, навіть, аж, таки, уже, ж, бо, ой)*

в) обмежувально-видільні (тільки, лише, лиш, хоч, хоча, навіть, уже);

г) означальні (якраз, саме, точно, дійсно, власне, майже, ледве)

Вигуки – це слова, які служать для вираження різних емоцій, почуттів, не називаючи їх.

Вигуки не належать ні до самостійних, ні до службових частин мови. Вони не називають предметів, ознак чи дій і не виконують службових функцій, а лише виражають почуття: *О, які були великі зорі, як синіло й склилось навкруги* (М. Рильський); *Ох, якби тільки можна, то я б сама те горе одвернула!* (Леся Українка).

За походженням вигуки поділяються на первинні (не похідні) і вторинні (похідні).

Первинні вигуки не співвідносяться з іншими частинами мови, вони утворені з одного, двох чи кількох звуків: *а! о! ей! ой! тю! фе! о! пхе! ану! люлі!*

Вторинні вигуки утворилися з інших частин мови, найчастіше повнозначних: *матінко! непе! жах! страх! дурниці! лишенько! біда! рятуйте! геть! годі!*

За значенням вигуки поділяються на емоційні та вигуки, які виражають різні волевиявлення людини (спонукальні).

Емоційні вигуки виражають різні почуття: радість, здивування, горе, сум, захоплення, жаль, рішучість, сумнів, похвалу, переляк, зневагу, незадоволення, обурення (ой! ах! ов-ва! ого! еге!)

Другу групу вигуків становлять вигуки, які передають різні волевиявлення людини (спонукальні): наказ (геть! годі! цить! марш! гайда! гей! соб! цабе!); оклик, звертання, бажання, привернути чийсь увагу (ей! алло! гей! гов! агей!); спонукання до дії (ану, ну, нумо).

До вигуків належать також слова, словосполучення, що виражають привітання, подяку, прощання, вибачення (вигуки етикету): Добрий день! На добраніч! Дякую! Вибачте! Будь ласка!